

**Академично слово на декана на Факултета по славянски филологии
доц. д-р Бойко Пенчев по повод патронния празник на
Софийския университет „Св. Климент Охридски“**

25 ноември 2022 г., Аулата, Ректорат

Какво работи литературоведът?

Уважаеми г-н Ректор, скъпи колеги и гости,

Възможността да изнеса академично слово на патронния празник на Софийския университет е чест и отговорност, привилегия, която задължава. Едно такова слово предполага тържествен тон, защото в такъв момент думите трябва да ни извадят от делничните грижи, да разчупят рутината, да ни възвисят. Темата на моето слово обаче е „Какво работи литературоведът?“ Макар че е празник, ще говоря за работа. Защото вярвам, че работата е, онова, което ни възвисява, и то не само на празника.

Ще говоря въз основа на своя опит, но той е колкото личен, толкова и общостен. Над тридесет години съм част от една среда, литературоведското братство, която не мисли еднакво, но изпитва сходни тревоги, съмнения и надежди.

И така, какво работи литературоведът? Не какво прави, а какво работи?! Сравнително лесно е да се опише алгоритъмът, процедурите, които добрият литературовед следва в индивидуалната си среща с текста и след това в споделянето на прочита с другите. Ясно е какво прави специалистът по литературознание – той чете. Защо обаче е нужно да има специалисти по четене, и то на художествени текстове, текстове, които обикновено се четат за удоволствие. Литературоведът чете, това той прави, но защо го прави? Какъв е смисълът на това правене? С други думи – какво работи, каква полза принася?

И на университетските празници, и в академичните процедури и управление литературознанието се оказва невидимо, защото е скрито зад общото понятие „Филология“. Да бъде защитен смисълът на съществуването на филологията е лесно, защото зад нея стои Езикът – нещото, без което не може да има общество, а както казват някои, не би могло да има и човек. Да бъдеш филолог е гордост. Сега обаче временно ще изоставя бронята на филологията, за да извадя на светло литературознанието. Колкото и уязвимо да изглежда то.

Филологията най-общо се дели на езикознание и литературознание. Казано с термините на Сосюр, езикознанието изследва езика, а литературознанието – речта, и то един специфичен вид „реч“ – литературата. Ако си позволя малко да хиперболизирам, езиковедите се занимават с нормата, литературоведите – с

изключенията. Езикознанието изследва правилата и моделите, благодарение на което функционира езикът, което е страшно важно, защото например по пътя на тази формализация езиковата комуникация може да бъде трансформирана в други типове комуникация, например между човека и машината. Литературознанието, дори когато търси модели и структури, го прави не за да намери генеративната матрица, която след това може да произведе други подобни текстове, а за да осигури по-надеждно, по-добро разбиране на текста. Така, разграничавайки се от колегите лингвисти, стигаме до следната работна дефиниция:

Литературоведът тълкува и интерпретира важни текстове.

Именно затова в професионалното му родословие негови роднини се оказват тълкувателите на религиозни и юридически текстове. Наши предтечи са „книжниците и фарисеите“, специалистите в тълкуване на Закона. Кой са обаче „важните текстове“ на литературознанието и какво ги прави толкова специални, че се налага към тях да се подхожда със сериозността, която преди време е била запазена за тълкуването на Свещеното писание? Какъв е този корпус, с който литературоведът се занимава? Що е това „литература“? И ако литературата е изкуство, защо тя трябва да бъде четена от специалисти?

Примамливо е да мислим, че литературата е древна, също като свещените текстове. Да, Античността ни е завещала текстове, които ни изглеждат като литература. Само че понятието за литература, с което работим в модерната епоха, е нещо сравнително ново. Представата за художествената литература като автономна сфера, като изкуство, което не е подчинено нито на религията, нито на секуларното морално възпитание, това понятие за „художествена литература“ се оформя преди едва 200 – 300 години. Литературата е неразривно свързана с оформилата се в модерната епоха представа за човека като уникална душевност със своя „дълбочина“ и сложност. Именно тази нова морално-естетическа сфера е средата, в която се заражда литературознанието и литературната критика като специфична област на познанието.

Трябва да признаем, че в самото литературознание от последните два века няма единно разбиране какво е това литература. Няма да правя преглед на различните схващания. Ще се огранича до следните три качества, които обикновено биват приписвани на истинската, голямата литература:

Литературата е дълбока; литературата е вечна; литературата възвисява.

Ако се замислим, ще установим, че и трите качества тук са изразени чрез метафори. Всъщност една от страничните ползи от заниманията с литературознание, независимо на какво равнище, е, че ни прави чувствителни към фигуративните аспекти на езика, към способността му да внушава по индиректен начин определени идеи и нагласи. Да разгледаме тези три метафори за качества на литературата една по една.

Какво означава литературното произведение да има „дълбочина“? Това ще рече, че неговият смисъл не стои на повърхността, т.е. не се консумира на момента. Както многократно е било отбелязвано, литературният текст предлага многозначност, двусмисленост, отворен е към различни прочити, съответно изисква активно участие от страна на читателя в извличането на смисъла. Едно от обясненията защо това е така, се основава на идеята, че литературната творба съдържа в потенциален, кодиран вид множество потенциални контексти, които задават различни насоки за осмисляне на текста. Множество контексти – множество насоки за четене. Именно това предопределя първата важна функция на литературната наука. Ще я нарека експликативна, т.е. обяснителна функция. Литературният текст препраща към реалии (културни, исторически, религиозни, психологически), към модели, т.е. към устойчиви механизми за пораждане на смисъл, и към многообразни контексти на тълкуване. Литературната наука се опитва да изясни и осветли всички тези взаимовръзки между литературата и т.нар. „действителност“. Защото литературата не е пряко отражение на „действителността“, тя гради смислови светове, към които е нужен ключ, даже връзка с ключове.

Стигаме до втората важна черта на истинската, художествена литература, можем да я наречем и „класика“ – тя е „вечна“. Както е казал Сент Бьов, класикът е съвременник на всички епохи. Литературното произведение е текст, който „трае“, надхвърля актуалния контекст на своето появяване. За разлика от повечето типове езикова комуникация, литературното произведение надживява конкретната ситуация, в която възниква. Именно тази „вечност“ прави литературата основополагащ елемент от колективната, общностна памет. Литературата устоява във времето и затова се явява форма на паметта. С особена сила това важи за националната култура. Ако религиозната идентичност се основава върху свещени текстове, то националната е базирана предимно върху литературни текстове. Затова и част от мисията на литературната наука е да се грижи за този културен фундамент на нацията – литературната класика. В какво се изразява тази грижа? Специалистите по опазване на културното наследство знаят - съхраняване и социализация.

Литературата обаче не е просто колективна памет – тя е *динамична* колективна памет. Нейната функция е не просто да съхранява, а да *обновява* традицията. Традицията е в предаването на споделения общостен опит – и една от основните форми на съхраняване на този опит е националната литература. Традицията не е само мартеници, ямурлуци и шарени чорапи. Опитът на миналото не е нещо застинало, гранитно, мъртво, той трябва да бъде непрекъснато актуализиран.

Кое обаче прави литературата вечна? Кое поддържа интереса на читателите, на цели поколения и общности към художествени текстове, оказали се важни за националната или за световната култура? Този въпрос е един от най-горещо дискутираните в литературознанието от последните няколко десетилетия. До каква степен качествата на текста и до каква степен институциите със залегналите в тях

идеологии са „отговорни“ за „вечността“ на литературата? Това е теоретичен въпрос с много висок политически залог. При всички случаи обаче е ясно, че функционирането на литературата зависи от работата на едни сравнително устойчиви професионални общности от интерпретатори. Затова и част от работата на литературоведа е да анализира историята на социалното битие на текста: как е бил четен при появата си, по-късно и сега. Изследването на начина, по който литературните текстове са били накарани да значат именно това, което значат сега за широката публика, е път към разбирането на това как са формирани мислите, които мислим за свои. Така че литературознанието освен охранителна, има и критична функция.

Стигаме до третата характерна особеност на литературата, която обаче е особено трудна за дефиниране. Затова ще го кажа ненаучно: литературата възвисява и облагородява. Не защото ни предлага образци, не защото ни учи кое е добро или полезно, макар че тя прави и това, а защото ни ангажира емоционално, морално и интелектуално в сценарии, чрез които ние излизаме от своята частност и ограниченост. Дава ни възможност да излезем или надскочим себе си, изкарва ни от „зоната на комфорт“, както е модерно да се казва. Литературата е обратното на Фейсбук. Кара ни да бъдем други, а не същите.

Тази сила на литературата идва от богатството на споделения чрез нея опит. Работата на литературоведа е да не позволява този опит да обеднее в повърхностни прочити, да бъде сведен до лесни отговори и в крайна сметка да угасне в равнодушие. Как се справяме, трябва да кажат другите. Това, което мога да споделя е, че съмнението в духовната полза от това, което прави, е вътрешно присъщ на литературоведа. То е част е от „занаята“. Всеки от нас рано или късно стига до горестния стих на Николай Лилиев:

Какво ще кажем ние на младите сърца?

Именно защото си даваме сметка за екзистенциалната важност на общуването чрез литературата, ние сме склонни да мислим, че не правим достатъчно, че се проваляме дори. Усещането, както го е изразил същият Лилиев, че

*Ръцете ни са празни и в нашите съдини
не трепва живий пламък на живата вода*

Устояването срещу разочарованието, силата да превъзмогнеш съмненията и маловерието – и това влиза в дължостната ни характеристика.

В крайна сметка, какво работи литературоведът?

Не е нужно филологическо образование, за да се досети човек, че думите „работа“ и „роб/раб“ имат общ корен. Това не е случайно и не е нещр специфично за славянските езици. „Работа“ идва от индоевропейското „orbhos“, за което се смята, че е означавало тежък труд, труд, който се полага по задължение, без право на отказ. Нещр като „ангария“. В днешно време ние сме изтрили, изтласкали сме тези асоциации и мислим работата като упражняване на индивидуално право, чрез което се обогатяваме материално и духовно. Аз обаче ще актуализирам тази

обвързаност между работата и задължението, между работата и дълга. Дългът към нещо висше, което е над нас, е онова, което събира хората в общество. Неслучайно дългът, тази специфична форма на несвобода, е в основата на всяка религия. Работата на литературоведа също е резултат от поето задължение. Тя е изпълнение на дълг – към тези преди нас и тези след нас. Към всички, които чрез словото са се опитвали да открият път през драмата на живота.

Нашият патрон и духовен учител, св. Климент Охридски, в своето похвално слово за св. Кирил Философ благодари на учителя си, като казва, че със своите „боговдъхновени слова“ Кирил го е просветил и е премахнал „сърдечната му слепота“. Искане ми се да вярвам, че Словото, литературата наистина могат да премахват или поне да смекчават нашата „сърдечна слепота“. И че в това се състои и работата на литературоведа, колкото и скромна, почти невидима да е нейният ефект.

Честит празник!

Доц. Бойко Пенчев